

BELGISCH FEDERAAL PARLEMENT
PARLEMENT FÉDÉRAL DE BELGIQUE
BELGISCHES FÖDERALPARLAMENT
FEDERAL PARLIAMENT OF BELGIUM

College van deskundigen belast met de controle op de geautomatiseerde stemsystemen

Verslag betreffende de verkiezingen van 10 juni 2007

25 juni 2007

1	Samenstelling van het College	4
2	De opdracht	5
2.1	De wet	5
2.2	Toepassing van de wet	6
3	De systemen	7
3.1	Voornaamste wijzigingen aan de Wetten en de Koninklijke Besluiten.....	7
3.2	De geautomatiseerde stemming.....	8
3.2.1	De schermen	9
3.2.1.1	Rangnummer van de kandidaten.....	9
3.2.1.2	Zone met de kandidaten.....	9
3.3	Het gecentraliseerde informaticasysteem voor het beheer van de verkiezingsgegevens.....	9
3.4	Toepassing van wet van 13 februari 2007	10
4	Controlemethode	12
4.1	Voorafgaande akties	12
4.2	De programmatuur van de stelsystemen is conform aan de broncode	13
4.3	De stemmachine onthoudt de uitgebrachte stem niet, de magneetkaart wel	13
4.4	Controle op de totalisatie	13
4.5	Simulatie van de stem- en totalisatiebureaus	14
4.6	Lezing van de magnetische strook en hertelling van de urne	15
5	Vaststellingen.....	16
5.1	Tussenkoms van de adviesorganen.....	16
5.2	Vaststellingen naar aanleiding van de verkiezingen van 10 juni 2007.....	17
5.2.1	Bemerkingen voorafgaand op de verkiezingen	17
5.2.1.1	Aanmaak van de magnetische gegevensdragers	17
5.2.1.2	Voor de verkiezingen uitgevoerde demonstratie, testen, en simulatie 17	
5.2.1.3	Referentiecompilatie Digivote	17
5.2.1.4	Referentiecompilatie Jites.....	18
5.2.1.5	Analyse van de broncode Digivote	19
5.2.1.6	Analyse van de broncode Jites.....	19
5.2.1.7	Verspreiding van informatie betreffende de organisatie, website van de verkiezingen.....	19
5.2.2	Vaststellingen op de dag van de verkiezingen.....	20
5.2.2.1	Controle in de stembureaus	20
5.2.2.2	Controle in de totalisatiebureaus.....	22
5.2.2.3	Naleven van de procedures.....	22
5.2.2.4	Bezoek van de deskundigen.....	22
5.2.3	Controles uitgevoerd na de dag van de verkiezingen	22
5.2.3.1	Controle van de referentiestemmen.....	22
5.2.3.2	Controle van de totalisatie	23
5.2.3.3	Hertelling van verschillende urnes.....	26
5.2.3.4	Verspreiding van de broncode	26
5.2.3.5	Controle van de diskettes gebruikt tijdens de verkiezingen	27
5.3	De incidenten.....	27
5.3.1	De kleinere incidenten.....	27
5.3.1.1	Problemen bij het opstarten	27
5.3.1.2	Het naleven van de procedures	27
5.3.1.3	Problemen bij het opnieuw bekijken van de referentiestemmen	27

6	Aanbevelingen.....	29
6.1	De elektronische stemming	29
6.1.1	Transparantie	29
6.1.1.1	Verspreiding van de broncode	29
6.1.1.2	Verspreiding van de besluiten van de adviesorganen	29
6.1.1.3	Verspreiding van de totalisatie- en stemopnemings-PVs.....	29
6.1.1.4	Geïnformateerde controle op alle niveaus	29
6.2	Organisatie en procedure.....	30
6.2.1	Informatie en middelen ter beschikking van het College.....	30
6.2.2	Maatregelen ter bevordering van verloop van de verkiezingen zelf....	30
6.2.3	Controle achteraf.....	30
6.2.4	Het naleven van de procedures	30
6.3	De wetgeving.....	30
6.3.1	Het College van deskundigen of een permanent controleorgaan	30
6.3.2	De organisatie van de verkiezingen	31
6.4	Aanbevelingen voor een nieuw systeem.....	31
7	Besluiten	33

1 Samenstelling van het College

Op grond van artikel 5bis , § 1, eerste lid, van de wet van 11 april 1994 tot organisatie van de geautomatiseerde stemming werden er deskundigen aangewezen om tijdens de volgende verkiezingen van de federale Wetgevende Kamers toe te zien op het gebruik en de goede werking van de geautomatiseerde stem- en telssystemen. Hun namen zijn de volgende :

1. Deskundigen aangewezen door de Kamer van volksvertegenwoordigers :
  - effectieve : mevrouw Sophie Jonckheere en de heer Freddy Tomicki;
  - plaatsvervangende : de heer Bruno Denys;
2. Deskundigen aangewezen door de Senaat :
  - effectieve : de heren Emmanuel Willems en Wim Verhaest;
3. Deskundige aangewezen door het Waals Parlement :
  - effectieve : de heer Jean-Pierre Gilson;
  - plaatsvervangende : de heer Jean-François Damseaux
4. Deskundigen aangewezen door het Vlaams Parlement :
  - effectieve : de heer Kurt De Vriendt;
  - plaatsvervangende : mevrouw Natasja Hennen;
5. Deskundigen aangewezen door het Parlement van de Duitstalige Gemeenschap :
  - effectieve : de heer Daniel Brandt;
  - plaatsvervangende : de heer Bruno Hick.

Deze deskundigen vormen het College van deskundigen.

Op grond derde lid van het zelfde artikel 5bis , § 1, werden aangewezen als voorzitter de heer Emmanuel Willems en als secretaris mevrouw Sophie Jonckheere.

2 De opdracht

2.1 De wet

Deze opdracht wordt geregeld door artikel 5bis van de wet van 11 april 1994 zoals later gewijzigd door meerdere wetswijzigingen.

“Art. 5bis. §1. Bij de verkiezingen van de leden van de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat, van het Europees Parlement en van de gewest- en de gemeenschapsraden, alsook van de provincieraden, de gemeenteraden, de districtsraden en de raden voor maatschappelijk welzijn :

1° kunnen de Kamer van volksvertegenwoordigers, de Senaat en de Brusselse Hoofdstedelijke Raad elk twee effectieve deskundigen en twee plaatsvervangende deskundigen aanwijzen;

2° kunnen de Vlaamse Raad, de Waalse Gewestraad en de Raad van de Duitstalige Gemeenschap elk één effectieve deskundige en één plaatsvervangende deskundige aanwijzen;

Deze aanwijzingen kunnen zowel bij de volledige vernieuwing van elke vergadering gebeuren als bij een hervervkiezing die georganiseerd wordt naar aanleiding van de vernietiging van een verkiezing, evenals bij een verkiezing ingevolge een vacature waarin niet kan worden voorzien door het aanstellen van een opvolger.

De personen bedoeld in het eerste lid vormen het College van deskundigen. Zij wijzen een voorzitter en een secretaris aan in hun midden.

§2. Tijdens de verkiezingen zien de deskundigen toe op het gebruik en de goede werking van alle geautomatiseerde stem- en stemopnemingsystemen evenals op de procedures betreffende de aanmaak, de verspreiding en het gebruik van apparatuur, programmatuur en de elektronische informatiedragers. De deskundigen ontvangen van het ministerie van Binnenlandse Zaken het materiaal, alsook alle gegevens, inlichtingen en informatie die nodig zijn voor het uitoefenen van controle op de geautomatiseerde stem- en stemopnemingsystemen.

Zij kunnen in het bijzonder de betrouwbaarheid controleren van de software in de stemmachines, de correcte overschrijving van de uitgebrachte stemmen op de magneetkaart, de correcte overschrijving door de elektronische stembus van de uitgebrachte stemmen op de geheugendrager van het stembureau, de correcte registratie van de geheugendrager van het stembureau op de geheugendrager bestemd voor het optellen van de stemmen, de totalisering van de uitgebrachte stemmen, de optische lezing van de uitgebrachte stemmen en het controlesysteem van de geautomatiseerde stemming voor het afdrucken van de uitgebrachte stemmen op papier.

Zij verrichten de controle vanaf de 40^e dag voor de verkiezing, op de verkiezingsdag zelf en hierna tot de indiening van het verslag bedoeld in § 3.

§3. Uiterlijk vijftien dagen na de sluiting van de stemming en in ieder geval voor de geldigverklaring van de verkiezingen wat de Kamer van volksvertegenwoordigers en de Senaat, de gewest- en de gemeenschapsraden en het Europees Parlement betreft, bezorgen de deskundigen een verslag aan de minister van Binnenlandse Zaken, aan de federale wetgevende assemblees, de gewest- en gemeenschapsraden. Uiterlijk tien dagen na de sluiting van de stemming en in ieder geval voor de geldigheidsverklaring van de verkiezingen wat de provincieraden, de gemeenteraden, de districtsraden en de raden voor maatschappelijk welzijn betreft, bezorgen zij een verslag aan de minister van Binnenlandse Zaken en aan de federale wetgevende assemblees. Hun verslag kan in het bijzonder aanbevelingen bevatten in verband met het materiaal en de software die werden gebruikt.

§4. De deskundigen zijn tot geheimhouding verplicht. Elke schending van de geheimhoudingsplicht wordt bestraft overeenkomstig artikel 458 van het Strafwetboek.”

2.2 Toepassing van de wet

Het College betreurt dat, zoals voor de vorige opdrachten, sommige assemblees niet alle effectieve en/of plaatsvervangende deskundigen hebben aangeduid. De uitvoering van de controleopdracht heeft hieronder geleden.

Het College betreurt dat sommige assemblees niet meer belang stellen in deze controleopdracht.

Alhoewel het College van deskundigen dit punt reeds heeft aangebracht naar aanleiding van de vorige verkiezingen, is de rol van de plaatsvervangende leden, voorzien bij artikel 5bis § 1 van de wet, nog altijd niet duidelijk omschreven. De laatste zin van genoemde paragraaf stelt dat de effectieve en de plaatsvervangende leden tezamen het College vormen. Wat is derhalve het onderscheid tussen beiden? Het College heeft, opnieuw, gekozen voor de ruimste interpretatie en beschouwt de plaatsvervangende leden als volledig gerechtigde leden van het College, met dezelfde controlerechten.

Het College wenst toe te voegen dat de aanwezigheid van juristen binnen het College ten zeerste zou worden gewaardeerd.

Eens te meer heeft het College vastgesteld dat zijn opdracht ernstige verantwoordelijkheden en een niet te verwaarlozen meerwerk meebrengt. Rekening houdend met het feit dat nagenoeg alle deskundigen tevens ambtenaren zijn van hun respectieve parlementaire assemblees, is het essentieel dat de assemblees (en in het bijzonder hun administraties) het belang van de hen toevertrouwde opdracht erkennen en hen de nodige tijd en middelen nodig voor de voltooiing ervan ter beschikking stellen.

3 De systemen

Een systeem voor geautomatiseerde stemming bestaat uit verschillende gedeelten waarvan de stemmachine in het stemhokje, die het meest zichtbaar is voor de kiezer, slechts een onderdeel vormt. Het proces van stemmen bestaat immers uit verschillende fasen en elke fase komt overeen met een welbepaald deelsysteem van het hele geautomatiseerd stelsysteem.

Fase 1

Vooreerst is er de voorbereiding tijdens de weken die de stemming voorafgaan. Tijdens deze periode worden namelijk volgende zaken vastgelegd: de kiezerslijsten, de logos en nummers van de partijen, de lijsten van de kandidaten, de lijsten van de stembureaus. In deze fase worden eveneens de programma's, gebruikt in de stemmachines en in de elektronische urnes afgewerkt en worden de diskettes, specifiek voor elk van de bureaus, aangemaakt.

Fase 2

Op de dag van de verkiezingen, tussen 8 uur en 15 uur, vindt het eigenlijke "stemmen" plaats.

Fase 3

Op de dag van de verkiezingen, na 15 uur, speelt de derde fase van de geautomatiseerde stemming zich af in de kantonhoofdbureaus waar de stemmen worden getotaliseerd, vervolgens verzonden worden en worden gecentraliseerd op de hogere niveaus specifiek aan de verkiezing van elke assemblee.

Tot 2004, werd met "geautomatiseerde stemming" in België, het stemmen zelf en de totalisatie van de resultaten bedoeld.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006, hebben de gewestelijke executieven, voor het eerst bevoegd voor de gemeenteraadsverkiezingen, elk in hun respectievelijk gewest een informaticasysteem geïnstalleerd dat enerzijds toelaat de gegevens, nodig voor de verkiezing, in te zamelen (fase 1), de stemmen zelf in te zamelen, deze te centraliseren en de zetelverdeling te bepalen (fase 3).

De FOD Binnenlandse Zaken heeft, voor de verkiezingen van 2007, beslist het voorbeeld te volgen en een gelijkaardig systeem op te zetten.

Voor de verkiezingen van 2007 waren er een elektronisch stelsysteem (elektronische stemmachines en urnes) en een gecentraliseerd systeem voor het beheer van alle gegevens betreffende de verkiezingen (kandidaten, bureaus, resultaten).

3.1 Voornaamste wijzigingen aan de Wetten en de Koninklijke Besluiten

De voornaamste aanpassingen worden in de wet van 13/02/2007, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 7/03/2007, bepaald. Zij zijn niet van invloed op de stemverrichtingen zelf met uitzondering van de digitale verzending van de gegevens,

de elektronische tekening van de PVs, de manier waarop de kandidaten op het scherm worden weergegeven en de nummering van de kandidaten.

Tijdens de vorige federale verkiezingen stuurden de kantons de resultaten van de PVs aangemaakt door hun totalisatiemachines naar de FOD Binnenlandse Zaken en aan de hogerliggende bureaus (kieskring).

De Digivote- en Jitesystemen kunnen onmogelijk digitaal ondertekende PVs aanmaken.

Om deze PVs aan te maken, digitaal te ondertekenen en te versturen naar enerzijds de FOD Binnenlandse Zaken en anderzijds de hogerliggende bureaus (kieskring), moeten de kantons derhalve een ander informatica systeem gebruiken.

De officiële gegevens en PVs zijn dus niet meer deze die uit de totalisatiemachine komen, maar wel deze die uit dit ander systeem voortkomen.

Het College van deskundigen meent dus dat de controle van dit nieuw systeem tevens onder zijn controlebevoegdheden valt.

Ter gelegenheid van vergaderingen tussen de FOD Binnenlandse Zaken en het College, tijdens de dagen die de verkiezingen voorafgingen, heeft de FOD Binnenlandse Zaken het CEVI systeem aan het College voorgesteld.

Dit systeem diende op twee niveaus gebruikt te worden:

- Bij het voorbereiden van de verkiezingen om centraal alle verkiezingsgegevens te beheren
- De dag van de verkiezingen, om toe te laten de resultaten door te sturen, de digitaal ondertekende PVs aan te maken en deze door te sturen naar de FOD Binnenlandse Zaken. Wat betreft het doorsturen naar de hogerliggende niveaus, had de FOD Binnenlandse Zaken de mogelijkheid voorzien dat deze de PVs van de site van de FOD Binnenlandse Zaken konden downloaden.

Tijdens zijn controles de dag van de verkiezingen en de dagen die daarop volgden, heeft het College opgemerkt dat een aantal voorzitters van de hogerliggende bureaus gevraagd hadden dat de wet die expliciet voorziet in twee aparte verzendingen van de kanton PVs (één naar de FOD Binnenlandse Zaken en één naar de hogerliggende niveaus) strict gevolgd zou worden.

Het aanmaken van de officiële PVs, digitaal ondertekend en verzonden door de kantonhoofdbureaus, was dus niet éénvoudig voor een groot aantal kantons.

Naast het PV komende van de totalisatiemachine die betrouwbare informatie bevatte, heeft het College kunnen vaststellen dat er verschillende versies van de officiële PVs (d.w.z. digitaal getekend en verzonden... en/of via fax of telefoon in geval van probleem) konden bestaan.

3.2 De geautomatiseerde stemming

Voor een volledige beschrijving van de gebruikte systemen (het systeem Digivote van de firma Steria enerzijds en het systeem Jites van de firma Stésud anderzijds)

verwijzen we naar de verslagen van het College van deskundigen van de verkiezingen van 1999, 2000, 2003 en 2004.

We beperken het onderhavig verslag tot de beschrijving van de verschillen met vorige verkiezingen.

3.2.1 De schermen

De schermen, die de lijst van de kandidaten tonen en de kiezer toelaten zijn/haar keuze te maken, zijn op twee plaatsen gewijzigd:

3.2.1.1 Rangnummer van de kandidaten

Door de wet van 13 februari 2007 wordt bepaald dat vanaf heden de naam van de kandidaat moet worden getoond, evenals een rangnummer (dat overeenkomt met zijn/haar plaats op de lijst). Dit nummer moet zowel voorkomen op het papieren stembiljet als op het elektronische (scherm).

3.2.1.2 Zone met de kandidaten

Vroeger was de voorstelling van de lijsten op het scherm een perfecte weerspiegeling van deze op het papieren biljet.

Aan de linkerkant van de naam van elke lijst en de naam van elke kandidaat stond een “zwart te maken bolletje” om aan de kiezer toe te laten zijn/haar keuze te maken.

Voor de verkiezingen van 2007 werd dit “zwart te maken bolletje” verwijderd. Om het uitbrengen van de stem door de kiezer te vergemakkelijken, werd de hele zone met de rangnummer en de naam van de kandidaat en gevoelig gemaakt voor de lichtpen.

Om zijn/haar keuze aan te geven, duidt de kiezer om het even welke plaats aan in deze zone.

De achtergrond van deze geselecteerde zone wordt dan uitgrijpsd.

Wanneer de kiezer dan een geselecteerde, dus grijze, zone aanduidt, dan annuleert hij/zij zijn/haar keuze en wordt de achtergrond weer wit.

Deze wijziging vergemakkelijkt en versnelt het vastleggen van de keuze. De tijd, nodig voor het uitbrengen van de stem, zou erdoor moeten verminderen.

3.3 *Het gecentraliseerde informaticasysteem voor het beheer van de verkiezingsgegevens*

Bij het voorbereiden van de verkiezingen worden centraal de verkiezingsgegevens (bvb de namen van de kandidaten) ingegeven via de CEVI-toepassing. Het inbrengen ervan gebeurt op basis van de gegevens van het Nationaal Rijksregister.

Eenmaal ingebracht worden deze gegevens overgebracht naar de systemen Digivote en Jites. Het valideren van de stembiljetten en –schermen brengen vanzelfsprekend het bijwerken van de kandidaatsgegevens (meisjesnaam en/of naam van de echtgenoot, eerste voornaam aangevuld met de tweede, ...) met zich mee.

Er vindt geen synchronisatie plaats van de correcties met de CEVI-gegevensbank.

Zo komt het tot, soms verwarrende, verschillen tussen de PV's gegenereerd door de Digivote en Jites toepassingen en de officiële PV's aangemaakt door de CEVI-toepassing.

Voorbeelden op lijst nr. 7 PS van de Senaat :

1 Lizin Anne-Marie	1 Vanderspeeten Anne
5 Happart Jean-Marie	5 Happart Jean
9 Susskind Simone	9 Weinberger Rose

3.4 Toepassing van wet van 13 februari 2007

Bij het stemmen van de wet van 13 februari 2007 werden de artikels 161, 161bis en 177 van de kieswet gewijzigd. Zij voorzien voortaan in de digitale transmissie en het digitaal tekenen d.m.v. de elektronisch identiteitskaart (eID) van de PVs van een kantonhoofdbureau.

De systemen van de geautomatiseerde stemopname ("Digivote" en "Jites") worden (onder andere) zowel gebruikt voor de telling op het niveau van een stembureau, als voor de totalisatie op het niveau van een kanton. De resultaten van de totalisatie op het niveau van een kanton moeten gecommuniceerd worden naar verschillende instanties:

- Kieskringen
- FOD Binnenlandse Zaken

De Digivote- en Jites-systemen laten toe de resultaten van de totalisaties op het niveau van een kanton weer te geven in een papieren document (proces verbaal dat uitgeprint wordt en typisch ondertekend wordt door onder meer de kantonvoorzitter) en in digitaal formaat op een diskette.

De resultaten van de totalisaties op het niveau van een kanton moeten weergegeven worden in een officieel proces verbaal. Tot de vorige verkiezingen was het officiële proces verbaal het papieren document dat aangemaakt werd door de "Jites" en "Digivote" systemen en manueel ondertekend werd.

De vernieuwde kieswet (zie hieronder) schrijft voor dat het officiële PV voortaan digitaal moet verzonden worden en digitaal moet getekend worden. Om dit mogelijk te maken biedt de FOD Binnenlandse Zaken aan de kantonvoorzitters een toepassing aan. Deze toepassing wordt verder de "CEVI-toepassing" genoemd. Deze toepassing is een web-toepassing die centraal het document kan aanmaken dat als basis dient voor het officiële PV.

Tijdens zijn controles op de dag van de verkiezingen heeft het College vastgesteld dat er een andere toepassing bestaat die ontwikkeld werd door het bedrijf Stésud. Deze toepassing werd eveneens gebruikt voor de aanmaak en transmissie van digitale PVs. De FOD Binnenlands Zaken heeft aan het College verklaard niet op de hoogte geweest te zijn van het feit dat deze toepassing zou gebruikt worden in de kantons met geautomatiseerde stemming.

Aangezien deze toepassingen niet geïntegreerd zijn in de Digivote- en Jites - procedures is het College van mening dat er bijkomende controles nodig zijn om te garanderen dat de resultaten opgenomen in het uiteindelijke officiële PV van het kantonhoofdbureau overeenstemmen met de resultaten van de totalisatie d.m.v. de Digivote- en Jites-totalisatiesystemen.

De documenten die aangemaakt worden door de Digivote en Jites totalisatiesystemen hebben geen wettelijk bindend karakter meer. Deze documenten hebben enkele nog een referentiewaarde.

Gezien de verscheidenheid van de systemen (software, transportmechanisme,...) die de kantons toelaten om gegevens te verzenden naar de kieskringen, was het voor het College niet mogelijk na te gaan of alle gegevens op het niveau van de kieskringen daadwerkelijk overeenstemden met de resultaten uit de totalisatiesystemen Jites en Digivote en die te beschouwen zijn als de meest betrouwbare.

4 Controlemethode

Alhoewel sommige controles identiek zijn met deze van de voorafgaande verkiezingen (controle van de broncode, recompilatieprocedure, referentiestemmen in de stembureaus, ...) heeft het College zich verder willen verdiepen in bepaalde aspecten.

In het bijzonder heeft het College beslist om een volledige hertotalisatie uit te voeren met behulp van zijn eigen totalisatiesoftware. Daarenboven heeft het College zijn eigen software ontwikkeld voor het lezen van de magnetische kaarten hetgeen heeft toegelaten om op een onafhankelijke manier de inhoud van de referentiestemmen na te gaan. Het College heeft zo ook op een onafhankelijke manier een hertelling van twee urnes kunnen uitvoeren.

4.1 Voorafgaande akties

Het College van deskundigen wou, ter gelegenheid van de verkiezingen van 2007, een meer pro-actieve rol spelen. Er vonden meerdere vergaderingen plaats met de FOD Binnenlandse Zaken, dit om hen sommige aanbevelingen en/of opmerkingen betreffende de verkiezingen over te maken alvorens deze plaatsvonden. Deze opmerkingen werden geformuleerd op basis van de bevindingen tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 waar meerdere van de deskundigen eveneens waren aangeduid door de gewestelijke parlementen om controles uit te voeren.

Aan de FOD Binnenlandse Zaken werd medegedeeld dat het College de totalisatie volledig ging controleren door alle kantons waarin elektronisch gestemd werd te hertotaliseren. De juridische diensten van de FOD Binnenlandse Zaken hebben er zich ervan vergewist dat er in de wet geen bezwaren staan voor het ophalen door het College van alle magnetische dragers gebruikt door de kantons. Hiervoor werd een juridisch advies opgesteld. Dit advies en een brief van het College werden verzonden naar alle kantonvoorzitters zodat het ophalen van de magnetische dragers op 11, 12 en 13 juni georganiseerd kon worden.

Na de voorstelling van de CEVI-toepassing, gebruikt voor het verzamelen van de gegevens en de resultaten, heeft het College besloten om deze stap in de verkiezingsprocedure, nl. het verzenden van de gegevens voor het aanmaken van het PV in pdf-formaat, eveneens te controleren. Het College heeft hieromtrent eveneens een aanbeveling gedaan. Een procedure werd voorgesteld om de doorgezonden resultaten naar de CEVI-toepassing indien nodig aan te passen, dit zou bijvoorbeeld nodig kunnen zijn indien een voorzitter van een stembureau meldt dat de referentiestemmen bij aanvang van de verkiezingen mee in de urne werden gedeponeerd.

Tot slot werd door het College gevraagd om aan alle voorzitters van de stembureaus een document te bezorgen met de identiteitsgegevens en foto's van alle deskundigen.

Alle documenten, verspreid door de FOD Binnenlandse Zaken, kunnen worden bekeken op de website van de verkiezingen <http://www.ibz.rn.fgov.be>.

4.2 De programmatuur van de stelsystemen is conform aan de broncode

Om de transparantie van het geautomatiseerd stemmen te bevorderen werd met de FOD Binnenlandse Zaken afgesproken dat deze, kort na de dag van de verkiezingen, de broncode van alle programma's, gebruikt in de stem- en totalisatiesystemen, publiek zou maken. Dit moet de burger in staat stellen om te controleren dat deze systemen doen wat ze verondersteld zijn te doen.

Om vervolgens te garanderen dat de 'ten velde' gebruikte uitvoerbare programma's wel degelijk afkomstig zijn van de, achteraf gepubliceerde, broncode, heeft het College volgende controles verricht:

- een referentiecompilatie;
- onderlinge vergelijking van broncodes en uitvoerbare programma's

Bij de referentiecompilatie wordt, in bijzijn van de deskundigen, de inhoud van de officiële CD-ROM (die alle broncode's en uitvoerbare programma's bevat) naar de harde schijf van een, door de FOD Binnenlandse Zaken ter beschikking gestelde, ontwikkelings-PC gecopieerd. Alle uitvoerbare programma's worden verwijderd en een compilatie "vanaf nul" wordt uitgevoerd.

Hierna neemt het College een kopie van zowel de CD-ROM als van de volledige harde schijf van de PC en woont het deponeren van de CD-ROM in de kluis bij. Achteraf controleert het College of:

- de broncode en uitvoerbare programma's gecopieerd van de CD-ROM identiek zijn aan deze gecopieerd van de harde schijf;
- de, aldus verkregen, broncode identiek is aan de broncode die de FOD Binnenlandse Zaken achteraf publiceert;
- de bij de compilatie verkregen uitvoerbare programma's identiek zijn aan deze op de diskettes van de stem- en totalisatiebureaus. Hiertoe maakte het College ten eerste, op de dag van de verkiezingen, kopieën van de media in de, bij steekproef verkregen stem- en totalisatiebureaus. Ten tweede verzamelde het College, voor zijn hertotalisatie, alle in de totalisatie gebruikte media, inclusief deze afkomstig van de stembureaus.

4.3 De stemmachine onthoudt de uitgebrachte stem niet, de magneetkaart wel

Om dit te controleren werd, in elk van de bezochte stembureaus, een referentiestem uitgebracht in het bijzijn van een getuige. De uitgebrachte stem werd gevisualiseerd op een andere stemmachine.

Enkele dagen na de stemming werden, aan de hand van de door de deskundigen meegenomen stemkaarten, de uitgebrachte referentiestemmen met behulp van kaartlezers en eigen geschreven software uitgelezen.

4.4 Controle op de totalisatie

De taak van het College van deskundigen bestaat erin te controleren of de verwerking door het geautomatiseerde stelsysteem correct verloopt tussen de ingave op de

stemmachine en de afdruk van het proces verbaal. Hier eindigt in theorie de controle door het College omdat alle verdere stappen in de procedure door de burger kunnen gecontroleerd worden. De hogere niveaus van totalisatie werden dus door het College niet aan controle onderworpen.

Eén van de wetwijzigingen van 13 februari 2007 (gepubliceerd in het Staatsblad van 7 maart 2007) hield echter in dat de Kantonvoorzitter het proces-verbaal van de totalisatie elektronisch diende door te sturen, voorzien van een digitale handtekening.

De FOD Binnenlandse Zaken heeft deze wetwijziging in volgende procedure gegoten voor de gegevens die haar toegezonden moeten worden. Bij afsluiten van de totalisatie, wordt het referentie PV afgedrukt en worden de stemresultaten weggeschreven op een diskette. Deze diskette wordt ingevoerd in een PC die toegang heeft tot de CEVI-toepassing van de FOD Binnenlandse Zaken via het PubliLink-netwerk.

Deze toepassing leest de gegevens in, zet deze gegevens om naar formaat F, maakt het totalisatie PV aan en stelt dit ter beschikking onder de vorm van een PDF-document. Na verificatie van dit proces-verbaal aan de hand van het proces verbaal, aangemaakt door de totalisatiemachine, stuurt de Kantonvoorzitter het proces-verbaal terug, voorzien van zijn elektronische handtekening. Voor de verzending van de resultaten aan de kieskringen waren de kantons onderworpen aan de directieven van hun kieskring en gebruikten zij, afhankelijk hiervan, hetzij de CEVI-toepassing, hetzij de Stésud-toepassing.

Reeds bij vorige verkiezingen had het College van deskundigen een eigen programmatuur ontwikkeld om, aan de hand van de diskettes van de stembureaus, de resultaten te controleren van de kantons.

Vermits de bijkomende stap in de aanmaak van het officiële proces-verbaal de democratische controle kan bemoeilijken, werd het College van deskundigen gesterkt in haar beslissing over te gaan tot een volledige hertotalisatie van de stembureaus die het automatisch stelsysteem hebben gebruikt.

Hiervoor heeft het College van deskundigen de dag na de verkiezingen de paswoorden van de verschillende bureaus ontvangen uit handen van de FOD Binnenlandse Zaken.

4.5 Simulatie van de stem- en totalisatiebureaus

Zoals voor de verkiezingen van 2004 heeft het College stem- en totalisatietesten uitgevoerd met materiaal van Digivote en Jites. Deze testen werden uitgevoerd met de officiële software en lijsten.

De stembureaus werden opgestart volgens de passende procedure en willekeurige stemmen werden uitgebracht. Elke stem is een variabel aantal keer door de urne gehaald om een groter aantal stemmen te bekomen.

De stembureaus werden gesloten en de urne-diskettes werden behandeld met de overeenstemmende totalisatiesoftware, gevolgd door het uitprinten van het totalisatie-PV en het aanmaken van de exportdiskette. De totalisatie werd herdaan door de bestanden op de urnediskettes te ontcijferen en te totaliseren met de software ontwikkeld door het College. De stemmen werden tevens geteld door middel van een urnehertellingssoftware van het College zoals verder beschreven.

Vaststellingen:

- De stemmen herteld door middel van de urnehertellingssoftware van het College en de cijfers op het totalisatie-PV kwamen overeen;
- De exportdiskettes van de geautomatiseerde totalisatie bevatten, na ontcijfering, de correcte gegevens.

Op basis van deze test kan besloten worden dat, in normale gebruiksomstandigheden, de totalisatiesoftware de stemmen correct telt en totaliseert.

4.6 Lezing van de magnetische strook en hertelling van de urne

Het College heeft magnetische kaartlezers aangeschaft die op de USB poorten worden aangesloten. Het College heeft daarnaast een eigen lees- en vertaalsoftware ontwikkeld voor het lezen van de magnetische strook op de stemkaarten. Twee versies van die software werden uiteindelijk gemaakt. De eerste versie laat toe om de inhoud van de magnetische kaart van om het even welk bureau (Digivote of Jites) te lezen. De tweede versie laat toe om alle kaarten van een urne (Digivote of Jites) te hertellen en vergelijkt de resultaten met de diskette van het stembureau.

Beide software versies werden gebruikt om de resultaten afkomstig uit de stemsimulaties te toetsen.

5 Vaststellingen

5.1 Tussenkoms van de adviesorganen

Het artikel 2, §2, van de wet van 11 april 1994 tot organisatie van de geautomatiseerde stemming stelt dat alle stem- en stemopnemingsystemen alsook alle software gebruikt voor de telling en de totalistie van de resultaten goedgekeurd moeten worden door het Ministerie van Binnenlands Zaken.

Conform dit artikel heeft de FOD Binnenlandse Zaken op 25 september 2002 een oproep tot kandidatuurstelling gelanceerd die tot doel had een adviesorgaan aan te duiden die een advies moet uitbrengen aan het Ministerie rond de geautomatiseerde stem- en stemopnemingsystemen.

De adviesorganen die belast zijn met deze goedkeuring zijn **PricewaterhouseCoopers** voor de Digivote (Steria) machines en software, en **C.S.S.** voor de Jites (Stésud) machines en software.

Het College was aanwezig bij het overhandigen van de adviezen aan het FOD Binnenlandse Zaken en heeft een kopie van deze gekregen.

Het FOD Binnenlandse Zaken heeft alle geautomatiseerde stem- en stemopnemingsystemen goedgekeurd op basis van het advies uitgebracht door de organen.

Vaststellingen:

Er dient opgemerkt te worden dat de houding van het FOD Binnenlandse Zaken tov van het rapport van het adviesorgaan zeer weinig kritisch is. Ongeacht de kwaliteit van de testen, wordt een positief verslag duidelijk met veel opluchting ontvangen.

PricewaterhouseCoopers:

- Dit verslag bevat de test methodologie (volgens de ISO 9126 norm), geen resultaten.
- Als antwoord op een vraag van het College heeft PWC heeft het adviesorgaan vermeld dat zij de vorige verslagen van het College niet hebben bekeken.
- Als antwoord op een vraag van het College heeft het adviesorgaan vermeld dat zij de broncode hebben geanalyseerd. Er is geen enkel spoor van deze analyse zichtbaar in het geschreven verslag.

CSS:

- Het College wenst op te merken dat het verslag het volgende vermeldt: « *ce rapport contient des informations confidentielles relatives aux systèmes de vote et donc ne peut être consulté sans l'accord explicite de la société Stésud* »¹. In de praktijk werd er geen bezwaar uitgesproken betreffende het raadplegen van dit verslag door het College.
- Het verslag bevat gedetailleerde resultaten van de uitgevoerde testen.

¹ « Dit verslag bevat vertrouwelijke informatie met betrekking tot de stelsystemen en kan aldus niet worden geraadpleegd zonder de expliciete toestemming van het bedrijf Stésud ».

- Als antwoord op een vraag van het College heeft het adviesorgaan vermeld dat het de broncode heeft geanalyseerd. Er is geen enkel spoor van deze analyse zichtbaar in het geschreven verslag.

5.2 Vaststellingen naar aanleiding van de verkiezingen van 10 juni 2007

5.2.1 Bemerkingen voorafgaand op de verkiezingen

5.2.1.1 Aanmaak van de magnetische gegevensdragers

De magnetische dragers voor de stem- en totalisatiebureaus werden aangemaakt in een centrale sterk beveiligde ruimte onder bevoegdheid van de FOD Binnenlandse Zaken.

Een niet exhaustieve lijst van de beveiligingsmaatregelen wordt hierna gegeven:

- Sleutel zonder klink aan buitenkant
- Beveiligd door bewaking van privé-beveiligingsfirma
- Camera bewaking
- Logging van binnen- en buitenkomen
- Eén lokaal voorzien per provincie (Digivote)/Eén lokaal voor alle Jites systemen
- Lokalen enkel toegankelijk voor de personen die de diskettes aanmaken voor die provincie
- Geen gsm toegelaten in de lokalen
- ...

5.2.1.2 Voor de verkiezingen uitgevoerde demonstratie, testen, en simulatie

Om vertrouwd te worden met de verscheidene systemen heeft het College enkele proeven gedaan met de door de FOD Binnenlandse Zaken geïnstalleerde Digivote- en Jites-systemen. Tientallen stemmen werden uitgebracht, gevisualiseerd en getotaliseerd en werden vervolgens vergeleken met de verwachte resultaten.

In de lokalen van de FOD Binnenlandse Zaken werd eveneens een beperkte voorstelling georganiseerd van de CEVI-toepassing, voor meer informatie zie paragraaf 3.4.

5.2.1.3 Referentiecompilatie Digivote

Doel

- Compilatie van de definitieve versie van de broncode van de verschillende stelsystemen binnen een omgeving van de FOD Binnenlandse Zaken om referentie uitvoeringscodes te bekomen; de binaire vergelijking tussen deze uitvoeringscodes en de uitvoeringscodes gebruikt op 10 juni 2007 mag geen enkel verschil tonen.
- Het verkrijgen van de broncode voor een latere analyse.

Vaststellingen

Bij de referentiecompilaties is de ontwikkelingsomgeving van de FOD Binnenlandse Zaken gebruikt. Hierop werd de inhoud van de CD-ROM, die werd gebruikt door de adviesorganen voor hun évaluaties, gekopieerd.

De referentiecompilatie hield in dat, in het bijzijn van het College, de compilatie opnieuw integraal werd uitgevoerd. Het College heeft een kopie genomen van zowel deze harde schijf als van de in bewaring te stellen CD-ROM en heeft er zich achteraf van vergewist dat zowel de broncode als de geproduceerde programma's identiek waren.

Daarna is die CD-ROM in bijzijn van alle partijen² ter bewaring in een kluis gedeponerd.

5.2.1.4 Referentiecompilatie Jites

Doel

- Compilatie van de definitieve versie van de broncode van de verschillende stelsystemen binnen een omgeving van de FOD Binnenlandse Zaken om referentie uitvoeringscodes te bekomen; de binaire vergelijking tussen deze uitvoeringscodes en de uitvoeringscodes gebruikt op 10 juni 2007 mag geen enkel verschil tonen.
- Het verkrijgen van de broncode voor een latere analyse.

Vaststellingen

Bij de referentiecompilaties is de ontwikkelingsomgeving van de FOD Binnenlandse Zaken gebruikt. Hierop werd de inhoud van de CD-ROM, die werd gebruikt door de adviesorganen voor hun evaluaties, gekopieerd.

De firma had niet voorzien in een procedure om alle modules te compileren. De eerste referentiecompilatie hield dus in dat, in het bijzijn van het College, de compilatie opnieuw van alleen de 3 hoofdmodules werd uitgevoerd : stemmachine, urne en totalisatie. Het College heeft een kopie genomen van zowel deze harde schijf als van de in bewaring te stellen CD-ROM. Daarna is die CD-ROM in bijzijn van alle partijen² ter bewaring in een kluis gedeponerd.

Een tweede referentie compilatie heeft dus in de volgende dagen, nog vóór de verkiezingen, plaatsgevonden; deze hield in dat, in het bijzijn van het College, de compilatie opnieuw integraal werd uitgevoerd. Het College heeft een kopie van de harde schijf van de gebruikte machine genomen en heeft er zich achteraf van vergewist dat zowel de broncode als de geproduceerde programma's identiek waren, op deze kopie en op de kopie van de CD-ROM dat op het moment van de eerste compilatie genomen was..

---

² vertegenwoordigers van de firma die de software heeft geschreven, van de FOD Binnenlandse Zaken, van het adviesorgaan van het College

5.2.1.5 Analyse van de broncode Digivote

Aan de broncode, geschreven in C en C++, werd niet veel gewijzigd als we deze vergelijken met de code van de verkiezingen van 2004. De verschillen hebben betrekking op de hierboven vermelde wijzigingen (logos van de partijen, klikbare zone, rangnummer van de kandidaten, verplichting van het afdrukken van de totalisatie PV alvorens de export diskette te genereren). De documentatie betreffende de applicatie was duidelijk en goed gedetailleerd.

Het College heeft zich voornamelijk toegelegd op de verificatie van de code betreffende de stemmachine en de urne. Daar men besloten heeft om een integrale hertotalisatie uit te voeren, werd de code van de totalisatie niet in detail bekeken.

Daar het College zijn eigen software wenste te ontwikkelen voor het lezen van de magneet kaarten, werden de procedures voor het lezen en beschrijven van de magneetkaarten in detail bestudeerd.

Voor de hertotalisatie van de verkiezingen van 2004, gebruikte het College decrypteringssoftware aangeleverd door Steria. Voor de verkiezingen van 2007 opteerde het College ervoor om de software voor het decrypteren van de resultaten zelf te schrijven op basis van de routines geschreven in C.

5.2.1.6 Analyse van de broncode Jites

Verscheidene wijzigingen en functionaliteiten ontwikkeld voor de gemeenteverkiezingen van 2006 werden geïntegreerd in de broncode van Jites voor deze verkiezingen. Eveneens werden aanpassingen gemaakt vergelijkbaar met deze van Digivote.

Het College stelt echter vast dat er geen verbetering werd aangebracht ten behoeve van de leesbaarheid van de broncode. Deze code is zeer beperkt gedocumenteerd en in de procedures geschreven in C stelt men vast dat grote delen code in commentaar staan. Oude code werd niet verwijderd wat de leesbaarheid sterk bemoeilijkt. Het College heeft zich voornamelijk toegelegd op de verificatie van de code betreffende de stemmachine en de urne. Daar men besloten heeft om een integrale hertotalisatie uit te voeren, werd de code van de totalisatie niet in detail bekeken.

Daar het College zijn eigen software wenste te ontwikkelen voor het lezen van de magneet kaarten, werden de procedures voor het lezen en beschrijven van de magneetkaarten in detail bestudeerd.

5.2.1.7 Verspreiding van informatie betreffende de organisatie, website van de verkiezingen

De FOD Binnenlandse Zaken heeft een zeer volledige website ter beschikking gesteld met informatie betreffende de wetgeving, de verscheidene richtlijnen en de verschillende nota's en aanbevelingen die werden verzonden naar de betrokkenen.

Het College wenst dan ook de verantwoordelijken voor de organisatie van de verkiezingen te feliciteren voor de volledige transparantie en de kwaliteit van de informatie die ter beschikking werd gesteld van de burgers.

5.2.2 Vaststellingen op de dag van de verkiezingen

5.2.2.1 Controle in de stembureaus

Ter gelegenheid van deze verkiezingen heeft het College getracht om in zoveel mogelijk kantons een controle uit te voeren. In alle gecontroleerde stembureaus werden kopieën genomen van de diskettes met de gebruikte software. Deze kopieën werden meegenomen voor verdere analyse. Hieruit is gebleken dat ook de uitvoeringscodes, gebruikt op de verkiezingsdag, binair identiek zijn aan die gegenereerd tijdens de referentiecompilatie (cf. §5.2.1.3 en § 5.2.1.4) en waarvan de broncode werd geanalyseerd door het College van deskundigen.

In alle bureaus hebben de deskundigen tevens referentiestemmen uitgebracht en op een verschillende stemmachine bekeken. Dit laatste gebeurde samen met een getuige aangeduid door de voorzitter van het stembureau. In alle gevallen werden deze referentiestemmen correct weergegeven.

In de volgende stembureaus werden controles uitgevoerd:

Gemeente	Kanton	Bureau Nr
Aalter	Nevele	13
Anderlecht	Anderlecht	4
Antwerpen	Antwerpen	38
Antwerpen	Antwerpen	146
Antwerpen	Antwerpen	345
Awans	Grâce-Hollogne	17
Awans	Grâce-Hollogne	18
Barchon	Fléron	67
Barvaux	Durbuy	2
Blanden	Leuven	142
Brecht	Brecht	13
Brussel	Brussel	15
Bütgenbach	Sankt-Vith	25
Dendermonde	Dendermonde	25
Deurne	Antwerpen	217
Dilbeek	Asse	52
Duffel	Duffel	4
Elsene	Elsene	9
Evergem	Evergem	16
Flémalle	Grâce-Hollogne	44
Vorst	Ukkel	88
Frasnes-lez-Anvaing	Frasnes-lez-Anvaing	4
Frasnes-lez-Buissenal	Frasnes-lez-Anvaing	2
Genk	Genk	2
Grâce-Hollogne	Grâce-Hollogne	14
Grivegnée	Liège	111

Gemeente	Kanton	Bureau Nr
Herentals	Herentals	11
Herstal	Herstal	12
Herstal	Herstal	14
Heusden-Zolder	Heusden-Zolder	44
Hoogstraten	Hoogstraten	4
Jurbise	Lens	9
Kaprijke	Kaprijke	6
Koekelberg	Sint-Jans Molenbeek	98
Kontich	Kontich	6
Kraainem	Zaventem	30
Lens	Lens	6
Luik	Luik	44
Luik	Luik	45
Linden	Glabbeek	13
Maasmechelen	Maasmechelen	16
Machelen	Vilvoorde	43
Mechelen	Mechelen	40
Mol	Mol	18
Oupeye	Bassange	35
Puurs	Puurs	1
Raeren	Eupen	27
Retie	Arendonk	37
Retinne	Fléron	7
Rumst	Boom	31
Saint-Nicolas	Saint-Nicolas	10
Saint-Nicolas	Saint-Nicolas	14
Schaarbeek	Schaarbeek	47
Schoten	Kapellen	64
Seraing	Seraing	19
Seraing	Seraing	20
Sint-Agatha-Berchem	Anderlecht	77
Sint-Gillis	Sint-Gillis	2
Sint-Niklaas	Sint-Niklaas	34
Sint-Pieters-Woluwe	Sint-Joost-ten-Node	97
Sougne-Remouchamps	Aywaille	5
St-Vith	Sankt-Vith	2
Temse	Temse	20
Turnhout	Turnhout	15
Verlaine	Verlaine	1
Verlaine	Verlaine	8
Veurne	Veurne	7
Visé	Visé	7
Voeren	Voeren	2
Waarschoot	Waarschoot	4
Wespelaar	Haacht	7
Zelee	Zelee	1
Zomergem	Zomergem	16

Gemeente	Kanton	Bureau Nr
Zoutleeuw	Zoutleeuw	8

In totaal werden 74 bureaus bezocht.

5.2.2.2 Controle in de totalisatiebureaus

De leden van het College zijn de avond van de verkiezingen in de volgende totalisatiebureaus langs geweest :

- Grâce-Hollogne
- Herstal
- Fléron
- Duffel
- Veurne
- Sint-Gillis

In Sint-Gillis en Duffel waren er deskundigen aanwezig wanneer een urne moest worden herteld.

5.2.2.3 Naleven van de procedures

Bij het openen van enkele stembureaus bleek dat de veiligheidsvoorschriften niet werden nageleefd: stemmachines en voorzittersmachines waren opgestart vóór de samenstelling van het bureau. Dit is strijd met de veiligheidsvoorschriften, duidelijk aangegeven in de handleiding: niets kan verzekeren dat de voorzitter de verzegelde enveloppen niet vóór de verkiezingen opende. Daarnaast werd er, ondanks de uitdrukkelijke richtlijnen van de handleiding van de FOD Binnenlandse Zaken, door meerdere voorzitters systematisch blanco gestemd bij het nemen van de referentiestemmen. Daardoor wordt het nut van de referentiestemmen bij een mogelijke verdenking van fraude tijdens de stembusgang teniet gedaan.

5.2.2.4 Bezoek van de deskundigen

In het PV van de verkiezingen van 10 juni 2007 had de FOD Binnenlandse Zaken een document voorzien om het bezoek van de deskundige en de verrichte controles (referentiestemmen, de meegenomen kaarten en het nemen van de kopieën van diskettes) te noteren.

De overgrote meerderheid van de bezochte bureaus had tevens een kopie van de fotos van de deskundigen gekregen en de identiteit van de deskundigen werd gecontroleerd.

5.2.3 Controles uitgevoerd na de dag van de verkiezingen

5.2.3.1 Controle van de referentiestemmen

Het College heeft, speciaal voor deze verkiezingen, een eigen toepassing ontwikkeld om magneetkaarten te kunnen lezen. Met behulp van 2 externe, op USB-poorten aangesloten lezers, heeft het College op die manier de referentiestemmen die ze zelf hebben uitgebracht tijdens hun controlebezoeken op 10 juni, kunnen controleren op juistheid.

Alle referentiestemmen werden correct weergegeven.

5.2.3.2 Controle van de totalisatie

Ter gelegenheid van de verkiezingen van 2004 heeft het College gevraagd om over kopies te kunnen beschikken van alle magnetische media die in de stembureaus en totalisatiebureaus werden gebruikt om op die manier hertellingen te kunnen doen per kanton. Zoals hoger aangegeven was het de bedoeling om te kunnen controleren dat er geen fouten gemaakt zijn bij het totaliseren.

Aangezien de aanbeveling van 2004 nog niet geïntegreerd is kunnen worden in de wet, zijn de FOD Binnenlandse Zaken en het College van deskundigen het over een andere aanpak eens geworden. Per brief van 31 mei 2007, waaraan een juridisch advies werd toegevoegd van de FOD Binnenlandse Zaken, heeft het College van deskundigen gevraagd aan de verschillende kantonvoorzitters om alle magnetische media, die gediend hebben voor het stemmen en totaliseren op 10 juni, op te kunnen halen.

De deskundigen hebben op 11, 12 en 13 juni de verschillende kantons bezocht om er het volgende te verzamelen :

- Alle master- en backupdiskettes van de stembureaus ;
- Alle diskettes (of zip-disks) van de totalisatiebureaus, met inbegrip van de export diskettes van de tussenliggende totalisaties wanneer deze werden gebruikt ;
- Een kopie van de export-diskette met de resultaten ;
- Een kopie van de referentie PVs die uit de totalisatie-PCs kwamen ;
- Een kopie van de elektronisch ondertekende PVs

Nagenoeg alle kantons hebben alle gevraagde info aangeleverd. Drie kantons (Sint-Joost-Ten-Node, Hasselt en Arendonk) hebben de backup diskettes niet geleverd. Vier kantons hebben vergeten een kopie toe te voegen van de diskette met de resultaten. Veel kantons hebben een kopie van de geprinte verslagen niet meegegeven. Geen enkele van deze tekortkomingen heeft de controle op de totalisatie voor eender welk kanton belemmerd.

Het College heeft zo een 10.000-tal diskettes of ZIP-schijven verzameld.

De dagen volgend op de verkiezingen heeft het College van de FTP-site van de FOD Binnenlandse Zaken de door de CEVI-toepassing aangemaakte formaat F bestanden met resultaten gedownload. Het College heeft de toepassing, ontwikkeld in 2004, aangepast om:

- alle diskettes van een kanton te kunnen totaliseren;
- het resultaat van de totalisatie te kunnen vergelijken met de inhoud van de export-diskette;
- dit resultaat ook te vergelijken met de door de CEVI-toepassing aangemaakte formaat F bestanden.

Het College heeft daadwerkelijk verschillen ontdekt voor de 4 kantons Sint-Gillis, Antwerpen, Lens en Frasnes-Lez-Anvaing.

5.2.3.2.1 Het kanton van Sint-Gillis

Zoals voorheen beschreven heeft het College zijn aanbeveling, betreffende het wijzigen van de doorgegeven gegevens aan de CEVI-toepassing door de kantons, doorgegeven aan de FOD Binnenlandse Zaken.

Voor het kanton Sint-Gillis was dit nuttig daar de referentiestemmen van een stembureau mee in de urne werden gedeponereerd. De verantwoordelijken van het kanton hebben per fax gevraagd aan de FOD Binnenlandse Zaken of de resultaten in de CEVI-toepassing konden worden aangepast alvorens de officiële PV gegeneerd werd. Het College constateerde dat het verschil tussen zijn totalisatie en de resultaten beschikbaar op de website van de FOD Binnenlandse Zaken kon voorkomen worden door een aanpassing van de gegevens door de kantonverantwoordelijken.

5.2.3.2.2 Het kanton van Antwerpen

Een gelijkaardige situatie (referentiestemmen in de urne) deed zich voor in stembureau 190 te Antwerpen. De verantwoordelijken van dit kanton hebben ervoor gekozen om tot een hertelling van de urne over te gaan na het verwijderen van de referentiestemmen, herkenbaar door genummerde etiketten, en tot het hergenereren van nieuwe resultaten diskettes.

Het College beschikt voor dit bureau over twee resultaten waarvan het verschil verklaard kan worden door de referentiestemmen.

De totalisatie van het kanton Antwerpen met de tweede set van resultaten heeft het verwachte resultaat gegeven.

5.2.3.2.3 De kantons van Frasnes-lez-Anvaing en Lens

Tijdens de hertotalisatie heeft het College merkbare verschillen ontdekt tussen de resultaten komende van het kanton-PV, de resultaten van het College en de resultaten vermeld op de export diskettes.

De verschillen worden hieronder in de tabel vermeld :

- Kanton Frasnes-Lez-Anvaing, verkiezingen van de Kamer, lijst « Wallon »

	Export diskette	PV	Totalisatie « deskundigen »
opvolger 2	1	0	1
opvolger 5	0	1	0
opvolger 6	1	0	1
opvolger 7	0	2	0
opvolger 8	2	3	2
opvolger 9	3	0	3

- Kanton Frasnes-Lez-Anvaing, verkiezingen van de Kamer, lijst « Parti Wallon »

	Export diskette	PV	Totalisatie « deskundigen »
opvolger 6	1	0	1
opvolger 7	0	1	0
opvolger 8	1	2	1
opvolger 9	2	2	2
opvolger 10	2	0	2

- Kanton Lens, verkiezingen van de Kamer, lijst « FORCE NATIONALE »

	Export diskette	PV	Totalisatie « deskundigen »
opvolger 5	1	0	1
opvolger 8	1	0	1

- Kanton Lens, verkiezingen van de Kamer, lijst « Wallon »

	Export diskette	PV	Totalisatie « deskundigen »
opvolger 4	2	1	2
opvolger 8	1	2	1
opvolger 9	2	0	2

Dezelfde verschillen kon men eveneens waarnemen op de verscheidene afgedrukte PV's, zijnde de PV afgedrukt door de totalisatie software en de PV afgedrukt door de CEVI-toepassing. Deze laatste heeft als enige een wettelijke waarde voor deze kantons.

De ontwikkelaars, de beheerders van de CEVI-toepassing en de verantwoordelijken voor de organisatie van de verkiezingen bij de FOD Binnenlandse Zaken werden uitgenodigd door het College om deze verschillen te verklaren.

Uit hun verklaringen werd afgeleid dat een « bug » de oorzaak was van deze verschillen. De CEVI-toepassing voorziet dat bij het afsluiten van de kandidatenlijsten, de niet-verkiesbare kandidaten niet worden verwijderd uit de gegevensbank maar dat hun registratie de aanduiding « D » (« deleted » = gewist) krijgt waardoor de « status » van deze kandidaten wordt gewijzigd. Bij het importeren van de gegevens van de totalisatie, werd er in de code van de toepassing geen rekening gehouden met de « gewiste kandidaten ». Deze kandidaten ontvingen stemmen die aan andere kandidaten van dezelfde lijst werden toegekend door de kiezers.

Alle aanwezigen van CEVI, de FOD Binnenlandse Zaken en het College van deskundigen zijn het eens dat voor de vermelde kandidaten, de voorkeursstemmen vermeld in de digitale PV's van Frasnes-lez-Anvaing en Lens foutief zijn, en dat de resultaten voor deze kandidaten, vermeld op de exportdiskette, en deze van de deskundigen correct zijn. Het College heeft kunnen vaststellen dat het PV van de kieskring deze fouten had verbeterd en gebaseerd was op de correcte resultaten.

Vanuit deze verklaringen en andere onderzoeken, stelt het College vast en besluit dat:

- de kandidaatslijsten voorgelegd aan de kiezers in de kantons Frasnes-lez-Anvaing en de Lens compleet en juist zijn;
- het resultaat van de totalisatie in deze kantons correct is;
- de gegevens en de resultaten vermeld in het PV van de totalisatie gegenereerd door de totalisatie machines juist en compleet zijn;
- de gegevens en de resultaten voorgesteld op de exportdiskettes compleet en juist zijn, en dat deze overeenstemmen met de resultaten van de hertotalisatie uitgevoerd door het College van deskundigen;

- CEVI een « ad-hoc » procedure heeft gebruikt voor het hergenereren van de controlegegevens waarbij de gewiste kandidaten werden uitgesloten. Het College heeft vastgesteld dat de gegevens gegenereerd tijdens de nacht van 10 op 11 juni om 2:55 en 2:56 de juiste resultaten bevat, zoals aangeleverd door de exportdiskettes en de resultaten van het College.

De vastgestelde fouten vinden hun oorzaak dus niet in de geautomatiseerde stelsystemen Digivote en Jites.

De controle door het College laat toe te verzekeren dat deze « bug » geen invloed heeft gehad in andere kantons waar de CEVI toepassing werd gebruikt om de totalistie-PV te genereren.

5.2.3.3 Hertelling van verschillende urnes

Het College heeft de toepassing die het ontwikkeld heeft om de referentiestemmen te controleren ook gebruikt om een hertelling uit te voeren van 2 steekproefsgewijs gekozen urnes. De hertelde urnes waren van de kantons Schaarbeek (Digivote-systeem) en Sint-Joost-Ten-Node (Jites-systeem).

Het College beschikte voor beide systemen over programmatuur om de resultaten bestanden van de diskettes van de stembureaus te kunnen ontcijferen en heeft kunnen vaststellen dat het resultaat van de hertelling met een eigen software overeenstemde met deze van de diskettes.

5.2.3.4 Verspreiding van de broncode

De dag na de verkiezingen heeft het College kunnen vaststellen dat de broncodes van de programmatuur gebruikt bij de verkiezingen (stemmachine, urne en totalisatie PC) beschikbaar waren op de website « verkiezingen » van de FOD Binnenlandse Zaken. Nochtans bleek, na verificatie, dat de broncode van verschillende uitvoerbare programma's, gebruikt door het Jites systeem, ontbrak. Bovendien werden kleine verschillen vastgesteld tussen de *.PRJ bestanden van het Digivote systeem.

Hierop heeft het College contact genomen met de verantwoordelijken van de FOD Binnenlandse Zaken om de oorzaken ervan te kennen.

Een volledig bevredigend antwoord werd vrijwel onmiddellijk gegeven betreffende de *.PRJ bestanden van het Digivote systeem. Er was daarentegen een tweede oproep nodig om een eerste antwoord te ontvangen van de verantwoordelijke ambtenaar van het Jites systeem, over het ontbreken van een kritisch onderdeel van de broncode van dit systeem. Slechts na tussenkomst van de hiërarchie van de directie "Verkiezingen" van de FOD Binnenlandse Zaken werd een volledige kopie van de CD's, die alle broncode en de technische documentatie bevatten en werden neergelegd in een kluis, op 13 juni 2007 op de website geplaatst.

Het College wenst dat deze maatregel, die de transparantie moet bevorderen, de aandacht zou krijgen die zij verdient.

5.2.3.5 Controle van de diskettes gebruikt tijdens de verkiezingen

Met behulp van een eigen geschreven software heeft het College kunnen vaststellen dat de, bij de verkiezingen van 10 juni 2007, gebruikte programma's identiek zijn aan deze die bij de referentiecompilatie verkregen waren. Deze laatste waren bekomen op

basis van de broncode die in de kluis was neergelegd en die gepubliceerd werd op 13 juni 2007 op de website van de FOD Binnenlandse Zaken.

5.3 De incidenten

5.3.1 De kleinere incidenten

5.3.1.1 Problemen bij het opstarten

De nieuwe procedure ter bescherming van de paswoorden (zelfklevende krasstrookjes) heeft nogal wat bezorgdheid veroorzaakt in een aantal stembureaus: sommige voorzitters hebben hetzij te hard gekrabbt, hetzij de zelfklevende strook proberen te verwijderen. Het paswoord werd hierdoor onleesbaar. In deze gevallen werden de paswoorden via de telefoon aan de voorzitters meegedeeld.

5.3.1.2 Het naleven van de procedures

Ondanks de voorzorgsmaatregelen van het College, de preventieve maatregelen genomen en de herinneringen verstuurd door de FOD Binnenlandse Zaken aan de kantonvoorzitters, valt het gebrek aan respect voor de procedures te betreuren.

In verschillende kantons, werden de diskettes en de paswoorden niet doorgestuurd naar de bureauvoorzitters zoals voorzien in de procedure. Ze werden daarentegen op de dag van de verkiezingen afgeleverd in het stembureau zelf. Ook al heeft deze manier van werken enkele voordelen, toch is ze niet conform de voorgeschreven procedure. Het College kan niet voldoende aandringen op het correct naleven van de procedures die het goed verloop van de stemverrichting garanderen.

De wet van 11 april 1994 met betrekking op de geautomatiseerde stemming schrijft voor dat, t.o.v. de enveloppes met de resultaten van elk stembureau: "*Elke omslag wordt verzegeld en op de achterkant ervan wordt de handtekening van de voorzitter, de leden van het bureau en de getuigen, indien zij erom vragen, aangebracht*". Deze procedure wordt zelden nageleefd aangezien het merendeel van de enveloppes niet getekend waren.

Verder schrijft de wet voor: "*De verzegelde stembussen worden onmiddellijk na de stemming overhandigd aan een door het College van burgemeester en schepenen van de gemeente aangewezen verantwoordelijke*". Daar werd de procedure eveneens vaak niet nageleefd: de voorzitters laten hun urne achter in het stembureau en begeven zich naar het kantonbureau voor de totalisatie.

5.3.1.3 Problemen bij het opnieuw bekijken van de referentiestemmen

Het College werd op de hoogte gebracht van twee stembureaus waar het opnieuw bekijken van één referentiestem op het einde van de dag niet overeenstemde met hetgeen in de PV van het stembureau werd genoteerd op het begin van de dag.

Ten gevolge van de volledige hertotalisatie beschikte het College over de diskettes afkomstig uit beide bureaus en heeft dus kunnen nakijken dat deze diskettes werkelijk de verwachte software bevatte.

Het College heeft de stemresultaten van dat bureau vergeleken met deze uit de andere bureaus van de respectievelijke kantons en heeft geen noemenswaardige of verdachte verschillen opgemerkt.

Nadat het College meer informatie had ingewonnen rond beide gevallen, kan het College besluiten dat het om menselijke fouten gaat die werden begaan bij het uitbrengen van de referentiestem of tijdens het noteren in het PV.

6 Aanbevelingen

6.1 De elektronische stemming

6.1.1 Transparantie

6.1.1.1 Verspreiding van de broncode

Het College is tevreden met de integrale verspreiding van de broncodes in de dagen na de verkiezingen. Het College meent niettemin dat het mogelijk is de broncode te verspreiden voor de verkiezingen, zonder dat dit een fraude mogelijk zou maken. Daartoe is het bijvoorbeeld genoeg om de gegevens die de cryptografische code parametriseren niet te communiceren.

Bovendien meent het College dat een toekomstig systeem zou moeten opgebouwd worden als *“open source software”* en dat zijn broncode permanent beschikbaar zou moeten worden.

Het College raadt aan dat ongeacht het toekomstig gebruikte systeem, één enkel formaat van gegevens wordt gebruikt, gemeenschappelijk voor alle softwares, op eender welk niveau, om een controle en de berekening van de gegevens te vereenvoudigen, en om fouten te vermijden die zich kunnen voordoen bij de overdracht van gegevens tussen de verschillend toepassingen.

6.1.1.2 Verspreiding van de besluiten van de adviesorganen

Het College is van oordeel dat de verslagen van het adviesorgaan openbaar moeten worden gemaakt om de doorzichtigheid van de verkizingsorganisatie te verhogen.

6.1.1.3 Verspreiding van de totalisatie- en stemopnemings-PVs

Als gevolg van de in gebruik name van de toepassing om aan de wet van 13 april 2007 te voldoen, zijn de resultaten per kanton nu beschikbaar onder elektronische vorm. Het College raadt aan dat deze via de website ter beschikking worden gesteld via de website van de verkiezingen, zowel onder de vorm van waardetabellen als onder de vorm van elektronisch getekende PVs. Dit zou eenieder die het wenst toelaten om de berekening op de hogere niveau te verifiëren (zetelverdeling,...).

6.1.1.4 Geïnformatiseerde controle op alle niveaus

De ingebruikstelling van de CEVI-toepassing heeft aan het licht gebracht dat het gebruik van geïnformatiseerde procedures op verschillende niveaus van de inzameling van de verkiezingsresultaten een weerslag kon hebben op de nauwkeurigheid van de resultaten. Het College wenst daarom dat zijn opdracht uitgebreid zou worden tot alle informatica aspecten op alle niveaus van de voorbereiding van de verkiezing tot alle niveaus van inzameling en verspreiding van de resultaten. De wet zou dan moeten voorzien dat alle actoren, onafgezien van het niveau, het College hun medewerking moeten verlenen om het te helpen in zijn opdracht (voorzitters van stembureaus, ambtenaren en gemeentelijke bedienden en van de organisatiemacht, kantonvoorzitters, kiesdistrictvoorzitters, enz.).

6.2 Organisatie en procedure

6.2.1 Informatie en middelen ter beschikking van het College

Het College kon genieten van de voortreffelijke medewerking van de vennootschappen Steria en Stesud en het kan die alleen maar feliciteren en daarvoor bedanken.

Gezien de wet op de geautomatiseerde stemming stipuleert dat het College van de FOD Binnenlandse Zaken de middelen en de informatie ontvangt die noodzakelijk zijn voor zijn controleopdracht, wensen de deskundigen dat, in de mate dat dit nuttig kan zijn voor de opdracht, deze beschikking ook zou worden uitgebreid tot alle partijen en alle niveaus (constructeurs, adviesorganen, leden van de stembureaus, kanton bureaus,...)

6.2.2 Maatregelen ter bevordering van verloop van de verkiezingen zelf

De leden van het College van deskundigen hebben vastgesteld dat de voorzitters alleen maar over een erg beperkte kennis en begrip van de systemen en van de procedures beschikken. Het College dringt er dus op aan dat de FOD Binnenlandse Zaken zich ervan zou vergewissen dat aan de voorzitters en de secretarissen van de stemlokalen adequate opleidingen worden gegeven. Bijvoorbeeld zou een opleidingsvideo ter beschikking van alle burgers kunnen worden gesteld op de site van de FOD Binnenlandse Zaken.

6.2.3 Controle achteraf

Om de deskundigen de mogelijkheid te geven om de verkiezingsresultaten op tijd uitvoerig te controleren zodanig dat zij zich van het goede verloop van de verkiezing en van de nauwkeurigheid van de resultaten kunnen vergewissen, wenst het College dat de wet erin voorziet dat alle op de dag van de verkiezingen gebruikte geïnformateerde media naar het College zouden worden gestuurd de dag na de verkiezingen.

6.2.4 Het naleven van de procedures

Gezien het feit dat sommige gemeenten de procedures niet volledig respecteren, meent het College dat het onontbeerlijk is dit aspect van de organisatie van de verkiezingen te wijzigen en beveelt aan dwingende maatregelen daartoe te nemen.

6.3 De wetgeving

6.3.1 Het College van deskundigen of een permanent controleorgaan

- Het College betreurt dat de aanduiding van deskundigen optioneel is voor de assemblees. Hierdoor kan bij de burger de indruk worden gewekt dat controle van de elektronische stelsystemen geen verplichting maar slechts een mogelijkheid

is. Het afschaffen van dit optionele karakter voor de federale wetgevende kamers kan deze indruk wegnemen³.

- De rol van de plaatsvervangende deskundigen uit art. 4 §1, is niet geheel duidelijk. Gezien het werk dat de controle van de verkiezingen met zich meebrengt, stelt het College voor om de wetgeving betreffende de effectieve en plaatsvervangende deskundigen aan te passen zodat dit verschil wordt weggewerkt.
- Het College vraagt ook tussen de verkiezingen continu te worden betrokken bij een herziening van de systemen; te meer indien een nieuw geautomatiseerd stelsysteem zal worden ontworpen. Men vraagt dan ook om aan het College van deskundigen (of een gedeelte ervan) een permanent karakter toe te kennen.

6.3.2 De organisatie van de verkiezingen

De wet voorziet dat de organisatie van de verschillende types verkiezingen wordt uitgevoerd door de verschillende inrichtende machten. Hierdoor ontstaan bij de verschillende organisaties een diversiteit aan software en betrokken partijen. Om te beschikken over een efficiënter en goedkoper stelsysteem, stelt het College voor dat men één enkel systeem uitwerkt voor alle types van verkiezingen. De betrokken partijen voor de uitvoering en de gebruikte informatica systemen zouden idealiter dezelfde zijn onafhankelijk van de organisator van de verkiezingen.

6.4 Aanbevelingen voor een nieuw systeem

Een nieuw stelsysteem wordt idealiter opgebouwd rond standaardhardware (gewone PC's), en specifieke hardware (printers, scanners, ...) en dient met standaardconnectoren uitgerust te zijn (bv. USB). De PC's dienen bij voorkeur stand-alone te staan en de software (basis-O.S. en de stemtoepassing(en)) wordt idealiter opgestart vanop een extern medium (geen lees- of schrijftoegang op de harde schijf, wat het vertrouwen van de kiezer moet verbeteren). De resultaten moeten op een extern medium worden bewaard.

De sterkte van het huidig systeem is dat de stem op een afzonderlijk elektronisch stembiljet wordt geschreven. Deze stem wordt bewaard op de magneetkaart en kan herlezen worden. Het probleem met de huidige magneetkaarten is dat dit niet zonder informaticasysteem kan.

Een tweede probleem met het huidig systeem is de gebruikte technologie: de magneetkaarten zijn verouderd en zullen binnen 10 jaar mogelijks niet meer courant verkrijgbaar zijn.

Een nieuw systeem moet als basis een afzonderlijk elektronisch stembiljet hebben dat zowel met als zonder informaticasysteem kan herlezen worden, bijvoorbeeld afdruk van de uitgebrachte stem gecombineerd met overeenstemmende barcode.

De overeenstemming tussen de barcode en de uitgebrachte stem kan door de kiezer geverifieerd worden in het stemhokje met een barcodescanner die hem toelaat deze stem in te lezen en weer te geven op het scherm.

---

³ De Raad van State heeft juridische bezwaren om deze verplichting ook uit te breiden naar de gewest- en gemeenschapsraden.

Bij uitbreiding kan deze barcodescanner ook gebruikt worden om een stem, die door een kiezer thuis geprint wordt in de vorm van een barcode, in te lezen en weer te geven op het scherm. Indien de kiezer akkoord is met zijn eerder gemaakte keuze, kan hij dit bevestigen en laten afdrukken op een elektronisch stembiljet zoals hierboven beschreven. Dit laat toe dat heel wat kiezers op voorhand hun stem kunnen voorbereiden. Het College merkt ook op dat veel kiezers de dag zelf nog de kandidaatlijsten volledig doorlopen.

Een manuele telling van een steekproef kan het betrouwbaarheid van het elektronisch stelsysteem verzekeren.

Het systeem zou daarenboven uitgerust kunnen worden met een start- en stopstelsysteem, en zou altijd de laatst gelezen stem kunnen afbeelden. Dit zou toelaten om ten allen tijden na te gaan dat de stemopneming correct verloopt.

7 Besluiten

Binnen de grenzen van de opdracht, de middelen en de beschikbare tijd, besluit het College het volgende.

Op basis van de uitgevoerde steekproeven in de stembureaus de dag van de verkiezingen heeft het College geen technische disfuncties in de stemsystemen vastgesteld. Hetzelfde geldt voor de analyse van de broncodes. De deskundigen hebben hier geen onregelmatigheden opgemerkt.

De mogelijkheid tot het herbekijken van zijn stem door de burger, alsook het lezen van de magnetische kaarten, het hertellen van de urnes en de globale hertotalisatie door middel van de software ontwikkelt door het College laten toe om de correcte werking van al deze elementen die de geautomatiseerde stemsystemen vormen te verzekeren.

Het geheel van de uitgevoerde controles laten toe om een goede globale werking van het verloop van de geautomatiseerde stemming te verzekeren. Het beoogde doel, namelijk het uitbrengen, opslaan, weergeven en tellen van de stemmen overeenkomstig de wetsbepalingen, werd bereikt.

Een fout in de programmatie van de CEVI toepassing heeft de noodzaak aangetoond van het uitbreiden van de taak van het College naar alle geïnformatiseerde aspecten op alle niveaus van de voorbereiding van verkiezingen alsook op alle niveaus van het verzamelen en het verspreiden van de resultaten.

In zijn verslag van 2004 schreef het College: *“Zelfs indien niet zou worden overgegaan tot een veralgemening van de geautomatiseerde stemming, dan nog beveelt het College een grondige analyse aan van de huidige systemen, voorafgaand aan eventuele bijwerkingen aan de software en/of hardware. De analyse moet gepaard gaan met een evaluatie en eventuele bijwerking van de regelgeving, zodat een specifieke afstemming tussen regelgeving en geautomatiseerde systemen mogelijk wordt en controles op coherentie worden ingebouwd.”*. Deze aanbeveling blijft des te relevanter gezien de fout opgelopen bij de programmatie van de nieuwe CEVI toepassing, die tot gevolg had dat voor twee kantons de resultaten opgenomen in de kanton PVs die digitaal werden ondertekend foutief zijn⁴.

Het College vraagt ook tussen de verkiezingen permanent te worden betrokken bij een herziening van de systemen; te meer indien een nieuw geautomatiseerd stelsysteem zal worden ontworpen. Men vraagt dan ook om het College van deskundigen (of een gedeelte van het College) een permanent karakter toe te kennen, hetgeen zou toelaten om de kwaliteit van de controle te verhogen.

Het College wenst nogmaals nadruk te leggen op de rol en het belang van de procedures en de richtlijnen, die enig garant zijn voor het goede verloop van de verkiezingen. Deze dienen op alle niveau, door alle actoren van de organisatie en de uitvoering van de verkiezingen. Een evaluatie- en controlesysteem met betrekking tot het naleven van de procedures en de richtlijnen moet uitgewerkt worden door de FOD

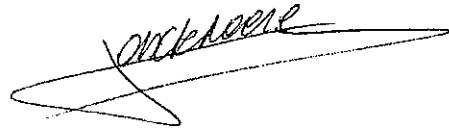
⁴. Het College heeft kunnen vaststellen dat het PV van de kieskring deze fouten had verbeterd en gebaseerd was op de correcte resultaten

Binnenlandse Zaken op alle niveau om problemen die voortvloeien uit het niet respecteren hiervan te anticiperen en verhelpen.

Ten slotte wenst het College de ambtenaren van de FOD Binnenlandse Zaken, evenals de afgevaardigden van de verschillende firma's met wie ze contact hebben gehad, te danken voor hun goede medewerking. Het College dankt eveneens de voorzitters, de bijzitters en de getuigen van de geautomatiseerde stem- en totalisatiebureaus voor hun medewerking bij de controles tijdens de verkiezingen.

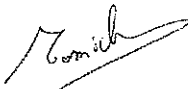
Emmanuel Willems
voorzitter

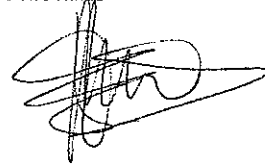
Sophie Jonckheere
secretaris

Wim Verhaest

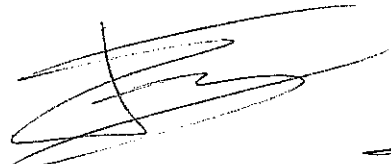
Freddy Tomicki

Bruno De Nys

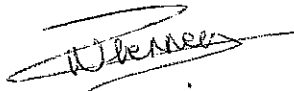
Jean-Pierre Gilson

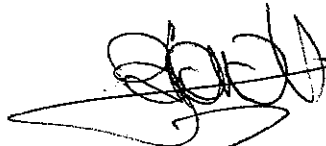
Jean-François Damseaux

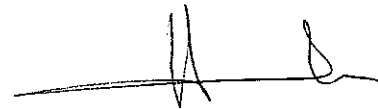
Kurt De Vriendt

Natasja Hennen

Daniel Brandt

Bruno Hick